

5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя». Законодавство України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

СТОПЧЕНКО К. О.,
аспірант кафедри цивільного права
і процесу
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 347.919.7+ 347.634/.637

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ РОЗГЛЯДУ СУДОМ СПРАВ ПРО ОСПОРЮВАННЯ БАТЬКІВСТВА ТА МАТЕРИНСТВА

Наукова стаття присвячена простеженню еволюції правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства. У результаті аналізу наукової доктрини, цивільного процесуального та сімейного законодавства України виокремлено етапи еволюції правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства.

Ключові слова: еволюція правового регулювання, процесуальний порядок, розгляд судом справ, оспорювання батьківства, оспорювання материнства.

Научная статья посвящена эволюции правового регулирования процессуального порядка рассмотрения судом дел об оспаривании отцовства и материнства. В результате анализа научной доктрины, гражданского процессуального и семейного законодательства Украины выделены этапы эволюции правового регулирования процессуального порядка рассмотрения судом дел об оспаривании отцовства и материнства.

Ключевые слова: эволюция правового регулирования, процессуальный порядок, рассмотрение судом дел, оспаривание отцовства, оспаривание материнства.

The scientific article is devoted to the tracing of the evolution of the legal regulation of the procedural order for consideration by the court of cases on paternity and maternity disputes. As the result of the analysis of the scientific doctrine, civil procedural and family law of Ukraine, the stages of the evolution of the legal regulation of the procedural order of consideration by the court of cases on paternity and maternity disputes are identified.

Key words: evolution of legal regulation, procedural order, court proceedings, controversy of paternity, controversy of motherhood.

Вступ. Однією з тенденцій, що справляє значний вплив на розвиток цивільного процесу, й особливо судової практики, є, на думку Ю.Д. Притики, визнання концепції захисту прав людини як основного чинника цивільного судочинства [1, с. 379]. Це підтверджується і

завданням цивільного судочинства, яким відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК України [2] є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Необхідно звернути увагу на те, що серед інших прав, які підлягають захисту в порядку цивільного судочинства, особливе місце посідають права та інтереси, що виникають із сімейних правовідносин, які характеризуються особливою юридичною природою, сукупністю спеціальних ознак. До таких ознак зазвичай в юридичній літературі відносять: особисто-довірчий характер; тривалість існування; специфічний склад суб'єктів, який характеризується стабільністю та стійкістю; своєрідність юридичних фактів, які тягнуть виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин; невідчужуваність суб'єктивних сімейних прав та юридичних сімейних обов'язків [3, с. 63].

Наведені вище ознаки сімейних правовідносин повною мірою властиві всім сімейним правовідносинам, зокрема, правовідносинам, що виникають між батьками та дітьми. Одним із юридичних фактів, що тягне припинення таких правовідносин, є ухвалення рішення суду про те, що позивач не є батьком (матір'ю) дитини у справах про оспорювання батьківства (материнства).

Наукові погляди на проблему правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ, що виникають із сімейних правовідносин, знайшли своє відбиття у дослідженнях таких українських науковців, як: С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, К.В. Гусаров, В.В. Комаров, Д.Д. Луспеник, Ю.Д. Притика, Г.В. Чурпіта, С.Я. Фурса та ін. Водночас зазначені процесуалісти досліджували, здебільшого, загальний процесуальний порядок розгляду всіх справ, що виникають із сімейних правовідносин, а також оминали своєю увагою еволюцію його правового регулювання. Відтак, проблемні аспекти, що пов'язані із періодизацією еволюції правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства, залишаються малодослідженими і потребують наукового розроблення.

Постановка завдання. Метою статті є простежити еволюцію правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства.

Результати дослідження. Одразу варто звернути увагу на те, що на терені українських земель як до прийняття християнства (X ст.), так і тривалий час після цього шлюбно-сімейні відносини регулювались звичаєвим правом. Запровадження християнства в Київській Русі та зростаючий вплив церкви на віруючих сприяли виникненню церковного суду. Судові функції виконували єпископи, архієпископи і митрополит. Під час вирішення справ, які стосувалися чернецтва й населення, залежного від монастирів, у ролі судової інстанції виступав архімандрит. Згідно з церковними статутами князів Володимира та Ярослава церкві були підвідомчі справи, що виникали на ґрунті шлюбно-сімейних стосунків [4, с. 36–37].

За української державності 1917–1918 рр. цивільне судочинство здійснювалося у формах, що передбачались процесуальним законодавством попередніх режимів. Однак відповідні законодавчі акти діяли з урахуванням нових політичних умов і обставин державного устрою. У зв'язку із цим у ті часи судові процедури у цивільних справах могли застосовуватись в УНР на підставі російського процесуального законодавства, а на західних українських землях – австрійського Статуту цивільного судочинства 1895 р. [3, с. 15].

Перший ЦПК УРСР був схвалений 30 липня 1924 р. (з чинністю від 30 грудня 1924 р.). Пізніше, значно змінений, набув чинності 1 грудня 1929 р. Кодекс початково складався із 6 розділів і 428 статей. Перший розділ ЦПК УРСР було присвячено загальним положенням цивільного процесу: принципам здійснення правосуддя, складу суду, доказам, судовим викликам, судовим витратам, штрафам тощо. У другому розділі регулювалися права й обов'язки сторін у процесі. Третій розділ ЦПК УРСР встановлював порядок провадження справи у першій інстанції, четвертий та п'ятий – порядок провадження у касаційній і наглядній інстанціях. Розділ п'ятий був присвячений питанням виконання рішень судів, а роз-

діл шостий – процесуальним правам чужинців та іноземних організацій, дипломатичних представників та бездержавних громадян.

Варто відзначити, що ЦПК УРСР 1924 р. та, відповідно, ЦПК УРСР 1929 р. не встановлювали особливого порядку розгляду і вирішення окремих категорій цивільних справ. Звідси: справи про оспорювання батьківства (материнства), як і інші категорії цивільних справ, розглядалися відповідно до загальних правил цивільного судочинства.

Паралельно з цивільним процесуальним законодавством розвивалося і сімейне законодавство України. Так, 31 травня 1926 р. в УРСР було прийнято Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР, що був чинним протягом сорока років. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 р. визначав матеріально-правові підстави встановлення батьківства та материнства, водночас не містив жодної правової норми, що регулювала суспільні відносини, пов'язані з його оспорюванням.

Чергова реформа шлюбно-сімейного законодавства була пов'язана з прийняттям Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб та сім'ю в 1968 р. і Кодекс про шлюб і сім'ю України (КпШС) в 1969 р., який набув чинності 1 січня 1970 р. Основним здобутком КпШС України 1969 р. можна вважати те, що він значною мірою деталізував ті правові інститути, які попередньо були регламентовані Кодексом законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 р.

Щодо правового регулювання відносин, які виникали у зв'язку з оспорюванням батьківства та материнства, то КпШС України 1969 р. став першим кодифікованим нормативно-правовим актом, який встановив матеріально-правові підстави для оспорювання батьківства та материнства.

А саме відповідно до ч. 1 ст. 56 КпШС України 1969 р. особа, записана як батько або як мати дитини в книзі записів народжень або особа, яка фактично є батьком дитини, в разі смерті матері чи позбавлення її батьківських прав мала право оспорити проведений запис протягом року з того часу, коли їй стало або мало стати відомо про проведений запис. Якщо до цього часу особа, записана як батько або як мати, була неповнолітньою, річний строк обчислювався з часу досягнення нею вісімнадцяти років.

КпШС України 1969 р., регулюючи відносини щодо оспорювання батьківства та материнства, встановлював і певні обмеження. Зокрема, як було визначено у ч. 2–4 ст. 56 КпШС України 1969 р., не мали права на оспорювання батьківства (материнства):

- 1) особа, записана батьком дитини за її заявою або за спільною заявою з матір'ю дитини, якщо в момент подачі заяви їй було відомо, що вона фактично не є батьком цієї дитини;
- 2) чоловік, який дав письмову згоду на запліднення своєї дружини за допомогою донора, і записаний батьком народженої нею дитини;
- 3) дружина, яка дала письмову згоду своєму чоловіку на запліднення та народження дитини іншою жінкою (донором), і записана матір'ю цієї дитини.

Таким чином, можна стверджувати, що КпШС України 1969 р. заклав основи матеріально-правового регулювання суспільних відносин у сфері оспорювання батьківства та материнства.

Щодо еволюції цивільного процесуального законодавства на той час. 8 грудня 1961 р. у Радянському Союзі було прийнято Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік, які регламентували три види цивільного судочинства – позовне провадження, окреме провадження та провадження у справах, що виникають з адміністративно-правових відносин (ч. 2 ст. 1). Варто констатувати, що Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік 1961 р. встановили загальні принципи та порядок здійснення судочинства у цивільних справах, зокрема у справах про оспорювання батьківства та материнства.

Подальша еволюція цивільного процесуального законодавства України ознаменувалася прийняттям 18 липня 1963 р. ЦПК УРСР. Цей Кодекс, як і його «правопопередник», також передбачав розгляд цивільних справ у порядку трьох видів цивільного судочинства: позовного провадження, провадження у справах, що виникають із адміністративно-правових

відносин, та окремого провадження (ч. 2 ст. 1). Розгляд справ щодо оспорування батьківства та материнства за ЦПК УРСР 1963 р. передбачався в порядку позовного провадження відповідно до його загальних правил.

При цьому варто відзначити, що своєю увагою законодавець у ЦПК УРСР 1963 р. не оминув споріднену категорію сімейних прав – справи про встановлення батьківства. За ЦПК УРСР 1963 р. для справ про встановлення батьківства була передбачена така специфіка цивільної процесуальної форми: колегіальний розгляд (ч. 1 ст. 124-1), а також альтернативна територіальна підсудність (ч. 1 ст. 126).

Остання новелізація цивільного процесуального законодавства України датована 18 березня 2004 року, коли Верховною Радою України був прийнятий новий ЦПК України. З жовтня 2017 р. Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» ЦПК України 2004 р. викладено у новій редакції. Основні новели ЦПК України 2004 р. пов'язані із: збільшенням тривалості процесуальних строків, диференціацією позовного провадження на загальне та спрощене, введенням нового терміна для позначення осіб, які беруть участь у справі, як «учасники справи», «видаленням» такої стадії цивільного процесу, як перегляд судових рішень Верховним Судом України тощо.

Водночас у контексті правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорування батьківства та материнства ЦПК України 2004 р. містить лише окремі норми, які фрагментарно регламентують певні особливості процедури розгляду таких справ, як-от:

1) відповідно до п. 4, 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України вимога про стягнення аліментів в порядку наказного провадження не може бути заявлена, якщо ця вимога пов'язана із встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

2) як визначено у ч. 2 ст. 252 ЦПК України, не допускається зупинення провадження у справі про стягнення аліментів з підстави наявності спору про батьківство (материнство);

3) відповідно до ч. 4 ст. 274 ЦПК України в порядку спрощеного позовного провадження не можуть бути розглянуті справи у спорах, що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів та поділ майна подружжя.

Аналіз наведених правових норм дає підстави для висновку про те, що відповідно до нині діючого ЦПК України розгляд судом справ про оспорування батьківства (материнства) здійснюється за правилами загального позовного провадження. При цьому наявність спору щодо батьківства та материнства перешкоджає заявленню вимоги про видачу судового наказу щодо стягнення аліментів, а також зупиненню провадження у відповідній категорії цивільних справ.

Одночасно з прийняттям ЦПК України у 2004 році законодавець не «відставав» і у правовій регламентації сімейних правовідносин, новою віхою якої стало прийняття 10 січня 2002 р. СК України.

Аналізуючи положення нині чинного СК України, Я.М. Романюк та В.В. Панасюк слушно акцентують увагу на тому, що з прийняттям СК України українське законодавство справді перейшло до європейських засад правового регулювання сім'ї. Майже десятирічна практика застосування виявила його спроможність вирішувати масив найрізноманітніших сімейних спорів, виходячи з цінностей, проголошених у міжнародних документах, та ґрунтуючись на особистісній волі кожного суб'єкта таких правовідносин [5, с. 42].

З приводу СК України доречно зауважити, що цей кодифікований нормативно-правовий акт вперше за всю еволюцію правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних із визнанням батьківства та материнства, а також його оспоруванням, найбільш повно та комплексно здійснив правову регламентацію відповідних правовідносин. Зокрема, СК України 2002 р. визначив матеріально-правові передумови реалізації права на подання до суду позовних заяв про оспорування батьківства (материнства), якими є:

1) у разі подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства особою, яка записана батьком дитини: а) позивач є особою, яка записана батьком дитини відповідно до ст. ст. 122, 124, 126 і 127 СК України (ч. 1 ст. 136 СК України); б) позов про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження пред'явлено після народження дитини і до досягнення нею повноліття (ч. 3 ст. 136 СК України); в) позивач у момент реєстрації себе батьком дитини не знав, що не є її батьком (ч. 5 ст. 136 СК України); г) позивач не давав згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 СК України (ч. 5 ст. 136 СК України);

2) у разі подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства спадкоємцями особи, яка записана батьком дитини: а) особа, яка записана батьком дитини, померла до народження дитини (ч. 1 ст. 137 СК України); б) особа, яка записана батьком дитини, за життя подала до нотаріуса заяву про невизнання свого батьківства (ч. 1 ст. 137 СК України);

3) у разі подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства визначеними законом спадкоємцями особи, яка записана батьком дитини (дружиною, батьками, дітьми): а) особа, яка записана батьком дитини, померла (ч. 3 ст. 137 СК України); б) особа, яка записана батьком дитини, через поважні причини не знала про те, що записана батьком дитини (ч. 3 ст. 137 СК України);

4) у разі подання до суду позовної заяви про оспорювання батьківства свого чоловіка жінкою, яка народила дитину у шлюбі: а) позивачем є жінка, яка народила дитину у шлюбі (ч. 1 ст. 138 СК України); б) предметом позову є вимога про виключення запису про чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини (ч. 1 ст. 138 СК України); в) інша особа подала заяву про визнання свого батьківства щодо дитини (ч. 2 ст. 138 СК України);

5) у разі подання до суду позовної заяви про оспорювання материнства жінкою, яка вважає себе матір'ю дитини: а) позивачем є жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, а відповідачем – жінка, яка записана матір'ю дитини (ч. 2 ст. 139 СК України); б) народження дитини жінкою-позивачем не є наслідком перенесення в її організм ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 2 ст. 123, ч. 2 ст. 139 СК України); в) народження дитини не є наслідком перенесення в організм жінки-відповідача ембріона людини, зачатого її чоловіком та позивачем у результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ч. 3 ст. 123, ч. 2 ст. 139 СК України);

б) у разі подання до суду позовної заяви про оспорювання материнства жінкою, яка не вважає себе матір'ю дитини: а) позивачем є жінка, яка записана матір'ю дитини (ч. 1 ст. 139 СК України); б) жінка-позивач не вважає себе матір'ю дитини (ч. 1 ст. 139 СК України).

Висновки. Виходячи з зазначеного, можна стверджувати, що у своїй еволюції цивільне процесуальне та сімейне законодавство України, яке регулює процесуальний порядок розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства, пройшло декілька етапів, серед яких доцільно виокремити:

1) зародження правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства, під час якого шлюбно-сімейні відносини регулювались звичаєвим правом, а судові функції виконували єпископи, архієпископи і митрополит (X ст. – 1924 р.);

2) становлення і розвиток правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства в радянському цивільному процесуальному та сімейному законодавстві України, характерною особливістю якого була фрагментарна правова регламентація певних особливостей процедури розгляду таких справ (1924 2004 рр.);

3) розвиток правового регулювання процесуального порядку розгляду судом справ про оспорювання батьківства та материнства у цивільному процесуальному та сімейному законодавстві України, що характеризується законодавчим закріпленням матеріально-правових та процесуальних передумов звернення до суду із відповідною позовною заявою (2004 р. – дотепер).

Список використаних джерел:

1. Притика Ю.Д. Тенденції розвитку цивільного процесу України. Актуальні проблеми приватного права України: зб. ст. до ювілею д-ра юрид. наук, проф. Наталії Семенівни Кузнецової / Відп. ред. Р.А. Майданик, О.В. Кохановська. К. : ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 373–394.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV / Законодавство України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
3. Чурпіта Г.В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства: моногр. К.: Алерта, 2016. 434 с.
4. Німак М.О. Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Л., 2012. 221 арк.
5. Романюк Я. Сімейний кодекс України: новели, судова практика застосування / Я. Романюк, В. Панасюк. Право України. 2013. № 10. С. 30–44.

